

Szabó Martina Katalin & Bibok Károly

Értékvesztésre és értékváltásra képes lexémák újabb vizsgálata

Abstract

The present paper examines Hungarian words that have negative semantic content and are able to function as intensifiers of other lexemes, e.g.: *borzasztóan jó* 'awfully good'. The phenomenon is called *polarity losing*. Another similar phenomenon, namely *polarity shift*, is also analysed because of their strong semantic-pragmatic relatedness. In the case of polarity shift a lexeme with negative semantic content can express a positive evaluative meaning in a given context, e.g.: *durva buli* 'wicked party'. The main question of the research is revealing what the proper lexical representation of such lexemes could be, concerning their different occurrences in various contexts. The paper points out that the problem of polarity losing can be adequately treated in a lexical pragmatic framework (Bibok 2014, 2017), assuming an underspecified lexical-semantic representation that contains an optional component, i.e. INTENSIFICATION. However, in the case of polarity shift a distinct semantic representation is necessary.

Keywords: polarity losing, polarity shift, lexical pragmatics, underspecified lexical-semantic representation

1 Bevezetés

A jelen tanulmányban olyan nyelvi elemekkel foglalkozunk, amelyek lexikai szinten negatív szemantikai tartalommal rendelkeznek (ez a tartalom gyakorta a düh, a félelem vagy az undor negatív érzelmre utal), ugyanakkor képesek más szavak módosítóiként¹ fokozó szerepet betölteni. Például (a kérdéses szavakat félkövérrel, a szerkezeti alaptagokat dőlt szedéssel emeljük ki): *brutálisan gyors*, *félelmetesen jó*, *őrült nagy* (vö. Szabó 2015: 632, Szabó 2018: 58–59).² Ezek a kifejezések tehát funkciójukat tekintve a *nagyon* lexémához hasonlatosak. A jelenség, amelyre Szabó (2018: 58–59) alapján értékvesztésként fogunk utalni, számos nyelvben adathozható, valószínűleg nyelvfüggetlen sajátság (vö. Nemesi 1998: 26, Jing-Schmidt 2007, Andor 2003, Andor 2011: 39–41).

Ahhoz, hogy egy szót alkalmasnak ítéljünk a vizsgált szerep betöltésére, a következő megkötést tesszük: az adott elemnek képesnek kell lennie pozitívan értékelő szavak módosítója-

¹ Elkerülendő a szintaktikai alárendelő szó szerkezet alaptagja melletti másik összetevőnek, az ún. determinánsnak a szemantikai motivációjú elnevezése (MMNy: 258–260, vö. még: MMNyR II: 70) okozta félreértéseket, módosítóként utalunk az alárendelt tagra.

² Nem csupán negatív, hanem pozitív szemantikai tartalommal rendelkező szó is kerülhet fokozó szerepbe, pl.: *jó csúnya*, *tiszta jó*, *tökéletesen buta*, *roppant nagy* (vö. Nemesi 1998: 26, Andor 2011: 33, Kugler 2014: 133–134). Ebben a tanulmányban azonban csak a negatív szemantikai tartalmú szavakkal foglalkozunk.

ként megjelenni. Erre a kitételre azért van szükség, mert bár számos negatív szó szerepelhet egy másik szó módosítójaként, azok gyakorta a teljes kifejezés negatív jelentését eredményezik. Vessük össze az (1)-beli példákat egymással!

- (1) a. **Riasztóan** gyorsan épülnek a házak a telepen.
b. **Borzasztóan** gyorsan épülnek a házak a telepen.

Amíg az (1a) mindenképpen kifejezi a beszélő negatív értékelő véleményét az ábrázolt eseménnyel kapcsolatban, addig az (1b) nem. Az utóbbi esetben ugyanis lehetséges egy olyan értelmezés is, amikor a beszélő pusztán az ábrázolt esemény intenzitását szeretné kifejezni, és nem azt, hogy a közölt tartalmat negatívan értékeli. Az elmondottakkal összhangban, amíg az előbbi nem állhat pozitívan értékelő szó módosítójaként pozitívan értékelő megnyilatkozásban, addig az utóbbi igen (vö. Nemesi 1998: 26). Például:³

- (2) a. ***Riasztóan** szép házak épülnek a telepen.
b. **Borzasztóan** szép házak épülnek a telepen.

Azt látjuk tehát, hogy bizonyos negatív szavak, bár az értékvesztőkhöz hasonlatosak, rendre negatív jelentést adnak hozzá az értelmezéshez. Ezek esetében tehát értékvesztésről nem beszélhetünk.

Az értékvesztésre képes elemek kapcsán felmerül a kérdés, hogy hogyan képzelhető el azok szótári reprezentációja. Lehetséges fokozó szerepük ellenére ugyanis „a régebbi jelentések nem tűnnek el a grammatikalizáltabbak mellett, hanem a szinkroniában mellettük élnek” (Dér 2013: 76). Kérdés tehát, hogy azok a különböző szerkezeteknek megfelelően külön-külön jelentésreprezentációval rendelkeznek-e, vagy egyetlen lexikai tételt lehet hozzájuk rendelni. Magunk azt állítjuk, hogy helytálló megoldást a problémára a szójelentésnek és a megnyilatkozásjelentés megkonstruálásának lexikai pragmatikai koncepciója (Bibok 2014, 2017) nyújthat, amely szerint, a hagyományos lexikográfiával szemben, egyetlen alulspecifikált reprezentációt tételezünk fel az eredeti és a fokozó jelentés számára. Megoldásunkat támogatja az a tapasztalat is, hogy a vizsgált elemek, bár közeli szinonim csoportokként viselkednek és egymással felelserélhetők a konstrukció jelentésének alapvető megváltozása nélkül, grammatikalizáltsági fokukban jelentős eltéréseket mutatnak (vö. Dér 2013, Andor 2017, Szabó 2018) (részletesebben 1. lentebb a 2. fejezetben). Az általunk alkalmazott megközelítési mód tehát a fentebbi sajátságot figyelembe véve is adekvátabbnak bizonyul a több különböző reprezentáció bevezetésénél.

Az értékvesztés jelenségének vizsgálatával párhuzamosan az ún. értékváltási eseteket is tárgyaljuk tanulmányunkban. Szabó és mtsai (2017: 251–252) azt a jelenséget nevezik értékváltásnak, amikor bizonyos negatív elemek szemantikai tartalmuk ellenére az aktuális kontextusban pozitív értékelő tartalmat hordoznak. Ezekben az esetekben tehát a vizsgált szavak nem fokozó szerepűek, vö. például: **brutális** autó, **durva** buli, **eszméletlen** árak. Tekintettel az értékvesztési és az értékváltási jelenség szemantikai-pragmatikai összefüggéseire, a jelen tanulmányban mindkettőt érinteni fogjuk, és több probléma kapcsán össze is vetjük azokat egymással.

³ Vegyük észre, hogy a *szép* – szemben a *gyorsan*-nal – inherens pozitív értékelő tartalommal rendelkezik. Az, hogy egy dolog gyors, nem feltétlenül jelent pozitív minősítést, vö.: *gyors beszéd*.

2 Az értékvesztés és az értékváltás megközelítési módjai a szakirodalomban

A jelen fejezetben rövid áttekintést adunk azokról a legfontosabb szakirodalmi megállapításokról, amelyek az értékvesztési és értékváltási jelenségeket érintik.

Balogh (2009: 5) a magyar nyelvben a fokozó elemek csoportján belül megkülönbözteti azokat, amelyek elsődleges funkciójuk szerint fokozó szerepet töltenek be (*nagyon, módfelett, felettebb, szerfelett* stb.), és azokat, „amelyeknek van elsődleges jelentése, és csak másodlagosan szolgálnak fokozásra” (*határtalanul, mélyen, mértéktelenül, kimondhatatlanul, alaposan, egészen* stb.). Dér (2013: 72) Lorenz (2002) alapján „a melléknevekkel kollokálódó fokozó határozóknak” öt szemantikai kategóriáját különbözteti meg, amelyek közül a jelen vizsgálat szempontjából az ún. szemantikaijegy-másolók, valamint az értékelők a relevánsak. Az előbbieket azok a fokozók, amelyek „reprodukálják a melléknév denotatív jelentését”, például *desperately unhappy* ’reménytelenül boldogtalan’, a másikba pedig azokat sorolja, amelyek „beszélői ítélkezést fejeznek ki”, például *painfully thin* ’fájdalmasan vékony’. Ez a megközelítés azért problémás, mert segítségével nem lehetséges egyértelműen, a terminológia szintjén is elkülöníteni az értékvesztésre képes elemeket más negatív, de értékvesztést nem mutató elemektől (vö. fentebb: (2a) és (2b)).

A szemantikai motivációt az egyes negatív fokozók esetén különböző mértékűnek tételezik a szerzők. Partington (1993: 184) a fokozóvá válást delexikalizációs kontinuumként képzeli el. A végpontban elhelyezkedő elemek kizárólagosan a fokozó funkciót töltik be, ettől a ponttól távolodva pedig olyan elemeket találunk, amelyek a fokozó szerepükben is őrzik valamelyest elsődleges szemantikai tartalmukat. Ehhez illeszkednek Dér (2013) és Andor (2017) vizsgálati eredményei. Dér (2013) megállapítja, hogy a negatív fokozók nem egyforma gyakorisággal szerepelnek negatív, semleges és pozitív elemek módosítóiként. Ez alapján a szerző úgy véli, hogy néhány fokozó esetében egy negatív jelentésjegyet is fel kell tételezni a szemantikai szerkezetben. Andor (2017) szóasszociációs vizsgálatának elméleti alapvetése az, hogy értékvesztésre képes elemeket adva a résztvevőknek hívószóként, az asszociátumok jelentéstartalma korrelál az ingerszók lexikalizáltsági fokával. Az eredmények azt mutatják, hogy amíg bizonyos hívószók dominánsan pozitív válaszokat eredményeznek, addig más szavakkal jellemzően negatív tartalmú konstrukciókat hoztak létre az adatközlők.

A negatív fokozó elemeket érintő szemantikai változási folyamatban két fázis különböztethető meg (Lorenz 2002, idézi Dér 2013: 71). Az egyik az ún. delexikalizáció, amelynek során a „kezdetben igen expresszív jelentésű fokozó kifejezések” fokozatosan elveszítik lexikai jelentésüket. A másik a grammatikalizáció szakasza, amelyben az adott elem „valamilyen grammatikai jelentésre tesz szert”. E két szakaszt azonban a kapcsolódó kutatások nem szokták különválasztani azok kisebb vagy jelentősebb mértékű átfedése miatt (vö. Dér 2013: 71).

Szabó (2018: 155–158) korpuszvizsgálati eredményei alapján az is a lexikalizáltság fokmérője lehet, hogy az értékvesztő szavak hányféle alaptaggal fordulnak elő, azaz milyen kollokációs potenciállal rendelkeznek. Szabó emellett számos példa vizsgálatán keresztül rámutat arra, hogy ugyanazon negatív elem aktuális tartalma is eltérő lehet attól függően, hogy milyen jelentéstartalmú (pozitív, negatív vagy semleges) alaptagot módosít az adott kontextusban. Semleges alaptagok mellett a negatív szó gyakorta negatív értékelő jelentést ad a megnyilatkozáshoz.

Shmelev (2012: 841–842) megállapítása szerint azok a szavak, amelyek erős emocionális értékelést fejeznek ki, gyakran nyernek ezzel ellentétes szemantikai tartalmat. A magyar nyelvre vonatkozó tanulmányok az érzelmek közül kizárólag a félelmet említik (vö. Nemesi 1998, Kugler 2014). Nemesi (1998: 26) szerint például mindezek a kifejezések „az ijesztés,

ijedés képzetkörébe tartoznak”. Ugyanakkor Szabó (2018: 58–59) szerint, aki Jing-Schmidt (2007: 427–433) angol nyelvre alkalmazott rendszerezésére támaszkodik, az értékvesztő elemek lexikai szintű szemantikai tartalma helyenként nem a félelemmel, hanem az undorral vagy a dühvel hozható összefüggésbe.

Ami az értékváltást illeti, Szabó munkáin kívül (Szabó 2015, 2018; Szabó mtsai 2017) kívül Andor (2011) tanulmánya az egyetlen, amely a jelenséggel foglalkozik: a *durva* szó pozitív jelentéstartalmú előfordulásait vizsgálja korpuszadatok alapján. Ugyanakkor ő sem választja el egymástól pontosan terminológiailag az értékvesztést és az értékváltást.⁴

3 A szerkezeti sajátosságok áttekintése

Ebben a fejezetben – az Internet nyelvhasználatából származó példákat elemezve – sorra vesszük azokat a szerkezetípusokat, amelyekben a negatív szemantikai tartalmú szavak fokozó elemekként előfordulhatnak. Tekintsük első lépésben a todalékos határozószerkezet⁵ módosítók lehetséges szerkezeteit!

- (3) a. Az új Spotify-design annyira **mocskosul jó** lett, hogy mindjárt újra előfizetek. [twitter.com]
 b. [...] rögtön dupla vagy tripla adagot kell készíteni, mert **eszméletlenül gyorsan** fogynak. [trendalelke.hu]
 c. Szerintetek is **rohadtul sok** lesz már a call of dutykból? [gyakorikerdesek.hu]

A határozószerkezet melléknévi (3a), határozószerkezet (3b), valamint határozatlan számnévi alaptaghoz (3c) kapcsolódnak a példákban, és minden esetben értékvesztő, fokozó szerepű összetevőkként értelmezhetőek. A következő példák a (3)-beli megnyilatkozásokban szereplő szin-tagmák todaléktalan határozószerkezet⁶ fokozó elemekkel szerkesztett változatait tartalmazzák.

- (4) a. Amikor rádöbben, hogy a szinkronizálás **mocskos jó** sport és élőben hihetetlen élmény. [instagram.com]
 b. Elsősők lettek [...] **eszméletlenül gyorsan** telik az idő. [facebook.hu]
 c. Mit fogunk csinálni ezzel a **rohadt sok** hulladék üveggel Győrben? [boldoguljgyorben.blog.hu]

⁴ L. még Shmelevnek (2012) az előző bekezdésben hivatkozott megállapítását.

⁵ A hagyományos grammatikai elképzeléssel szemben, amely szerint az olyan *-(A)n* és *-Ul* todalékos szavak, mint például *durván*, *mocskosul*, ragos melléknévek (vö. MMNyR I: 557, MMNy: 203, 199), Kiefer Ferenc és Ladányi Mária (2000: 208–209) melléknévből való határozószerkezetként tárgyalja az adott szavakat.

⁶ Tulajdonképpen az előző lábjegyzetben említett hagyományos felfogásból következik, hogy a MMNyR (II: 85, 163–164, 211) és a MMNy (309, 322–323, 337, 339) határozóként (és jelzőként) használt ragtalan melléknévekről beszél. A morfológiailag jelöletlen változatot Andor József (2017: 13) is dominánsan melléknévként értelmezi, merthogy szerinte az főnevekhez kapcsolódik, bár megjegyzi, hogy „adverbiális funkciójának elfogadhatóságát illetően mozgás érzékelhető” (vö. még: (4a)).

Ugyanakkor ha nem a morfológiai jellegű ragozást tartjuk szem előtt (különben is ténylegesen nem minden ragnak tartott todalék rag, vö.: 5. lábjegyzet), hanem a szintaktikai előfordulási pozíciót, (todaléktalan) határozószerkezetnek kell ezeket a szavakat tekinteni, ahogy ezt Cseh Márta (1998: 39) kifejti. A szóalkotás felől nézve, ilyenkor szófaji átsapással (Ágoston 1971: 40; l. még: Kiefer 2005) van dolgunk. Vö. az ÉKsz. *hsz-szerűen* és *hsz* minősítéseivel (az előbbi jelentésárnyalat és külön álló jelentés esetén, az utóbbi pedig külön szófajú jelentéscsoport esetén): például *baromi* (*hsz-szerűen*), *borzasztó* (*hsz*), *roppant* (*hsz-szerűen*).

A fentebbi szerkezet típusokon túl a negatív toldalékos határozószói módosítók állhatnak még igékkel is. Vizsgáljuk meg most ezeket az eseteket a következő példák segítségével!

- (5) a. [...] ismeretlen férfit gázoltak Miskolcon, **eszméletlenül** fekszik a kórházban. [pow.hu]
 b. [...] a férfi fia került célkeresztbe, akiről szintén az a hír járja, hogy **durván** viselkedik, erőszakoskodik a nővel. [atv.hu]
- (6) a. Az Astralis-os időszak jól indult a fiatal zseninek, majd egy rövid hullámvölgy után most megint **eszméletlenül** játszik. [esport1.hu/news]
 b. **durván** fut rajta minden játék, akadozásmentesen lehet használni. [m.prohardver.hu]

A példák közül az (5)-beliekben a félkövérrel kiemelt szavakat nyilvánvalóan semmiképpen sem tekinthetjük fokozó szerepűeknek, lévén, hogy a történést, illetve a cselekvés módját írják le. A vizsgált kifejezéseket itt tkp. az eredeti (alap)jelentésükben találjuk. Ezzel szemben a (6)-beli példákban azok – negatív alapértékük ellenére – a beszélőnek a kifejezett tartalommal kapcsolatos pozitív értékelő véleményét közvetítik. Ez utóbbi típust nevezzük Szabó és mtsai (2017a: 251–252) alapján értékváltásnak. A (6a)-ban és a (6b)-ben tehát nem értékvesztést látunk. Ezt az is megmutatja, ha megkeressük a vizsgált szavaknak az adott kontextusokban lehetséges ellentétes jelentésű párjait. Amíg ugyanis például a *durván* antonimája az (5b)-ben a *gyengéden*, *finoman* lenne, addig a (6b)-ben a számítógépes játékok működését érintő negatív sajátosságot lehetne megadni: *lassan* vagy *akadozva*.

Vizsgáljunk meg most egy, az előzőektől a szemantikai tulajdonságaiban eltérő esetet!

- (7) a. **Riasztóan** nő a pszichiátriai betegek száma Magyarországon is [index.hu]
 b. Az autópálya azonban teljesen bedugult, moccanni sem tudunk, közben az idő **vészesen** telik. [igemellett.blog.hu]

A (7)-ben a vizsgált negatív elemek szerepe már közelebb áll a fokozó értelmű kifejezésekéhez. Ugyanakkor ha alaposabban szemügyre vesszük őket, azt látjuk, hogy azok valójában nem az alaptag jelentését fokozzák, annak ellenére sem, hogy szemantikai tartalmuknak köszönhetően a pozitív és negatív végpontok közötti skála negatív szélső értékéhez közel jelölnek ki egy tartományt. Ezt a megállapítást a következőképpen támaszthatjuk alá. Vegyük a két különböző értelmezés szerinti parafrázisokat:

- (8) a. **nagyon** nő a pszichiátriai betegek száma
 b. az idő **nagyon** telik
- (9) a. **riasztó** az, ahogyan nő a pszichiátriai betegek száma
 b. **vészes (ijesztő)** az, ahogyan az idő telik

Belátható, hogy a (7)-beli megnyilatkozások jelentését nem a (8)-as, hanem a (9)-es értelmezésekkel tekinthetjük azonosnak. Ez már csak azért is így van, mert az előbbieket – szemben a (7)-tel – nem fejezik ki a beszélőnek a leírt eseményekkel kapcsolatos negatív értékelését.

További bizonyítékként szolgálhat, ha meggondoljuk, milyen módon tudnánk kifejezni a (8)-cal és a (9)-cel ellentétes jelentéseket. Tekintsük a (10)-et és a (11)-et:

- (10) a. **alig** nő a pszichiátriai betegek száma
 b. az idő **alig** telik
- (11) a. **(számomra) nem riasztó (nem aggasztó)**, hogy nő a pszichiátriai betegek száma
 b. **(számomra) nem vészes (nem ijesztő)** az, ahogy az idő telik

A (7)-beli példákkal ellentétes jelentés nem a kis mértéket jelentő (10)-zel, hanem a tagadószót tartalmazó (11)-gyel adható vissza. Az elmondottaknak megfelelően tehát értékvesztésről a (7a) és a (7b) esetében sem beszélhetünk.

A fentebbi példák vizsgálata alapján úgy tűnhet, hogy negatív elemek igei módosítókként nem állhatnak értékvesztő funkcióban. Az alábbi (12) azonban megkérdőjelezi az előbbi általánosítást.

- (12) Látszik, hogy a csapat **rettentően törekszik** a megújulásra, próbálnak minden területen maximálisan helytállni. [fl-hirek.csapata.hu]

A (12)-ben a félkövérrel írt szó az igével kifejezett tartalmat fokozza, és negatív jelentést sem ad a megnyilatkozáshoz. Ezért ezt az esetet értékvesztésnek kell tekintenünk.

Megállapítható, hogy az igés szerkezetekben a negatív módosítók változatos szemantikai-pragmatikai viselkedést mutatnak, amire a lexikai reprezentáció kérdése kapcsán figyelemmel kell majd lennünk. Továbbá arra is, hogy az igei alaptagok mellett – ellentétben a melléknévi, határozószói, valamint határozatlan számnévi alaptagos szintagmákkal – nem mindegyik toldaléktalan fokozó értelmű határozószó fogadható el anyanyelvi intuíciónk számára. Például:

- (13) a. a csapat **rettentő** törekszik a megújulásra
 b. a csapat **irgalmatlan** törekszik a megújulásra
 c. *a csapat **brutális** törekszik a megújulásra
 d. *a csapat **őrült** törekszik a megújulásra

Most vizsgáljuk meg azokat a szerkezeteket, amelyekben a negatív elemek főnévek módosítóiként szerepelnek. Ebben az esetben sem csupán egyféle jelentéssel számolhatunk. Tekintsük az alábbi példákat!

- (14) a. [...] szinte resteltem említeni, hogy Schiller **rohadt** alma szagánál dolgozott.
 [Babits Mihály: *Szagokról, illatokról* 3. 1909.]
 b. [...] a tanácsadók kérdésére elmondták, hogy nyomozást indítottak a **brutális szomszéd** ellen. [nimfea.hu]
- (15) Ha nincs az a **rohadt szomszéd** meg Sarah badar meséi, meg is úszom. [Jane Corry: *A férjem felesége*, fordította: Borbély Judit Bernadett. 2017.]
- (16) a. **Durva buli** LESZ: 107 fellépő, középpontban a zenei élmény és a bensőséges hangulat, barátságos árakkal fűszerezve! [ezahir.hu]
 b. Azt is említettük, hogy hamarosan hazánkba is ellátogat a banda egy borítékolhatóan **brutális koncert** keretében. [rockstation.blog.hu]

Amíg a (14)-ben a melléknévi jelző az általa módosított főnév tulajdonságát írja le, a (15)-ben szitokszóként szerepel. A (16)-beli példák pedig ahhoz hasonló esetet mutatnak be, mint amelyet a (6)-beli példák kapcsán tárgyaltunk: itt is értékváltás történik, azaz a vizsgált – eredetileg negatív tartalmú – szavakkal a beszélő az értékelését juttatja kifejezésre. Az elmondottak szerint a fenti esetek egyikét sem tekinthetjük értékvesztésnek.

Végezetül, megemlítjük azt a lehetőséget, amikor a vizsgált, negatív szemantikájú szó állítmányi szerepben áll, és egy teljes mellékmondat tartalmára vonatkozik. Például:

- (17) Nem az a **durva**, hogy ma betelefonáltam a humbákfalvi rádió kívánságműsorába, hogy kérjek egy fröccsöt, hanem hogy kaptam. [facebook.hu]

A kiemelt melléknév itt ugyancsak nem tartható értékvesztőnek, merthogy a szóban forgó melléknév nem fokozó szerepben áll a (17)-ben, hanem a (16)-beli példához hasonlóan értékelő funkciója van. Szabó (2018: 65) ezt az esetet szintén az értékváltás kategóriájába sorolja, de megjegyzi, hogy itt nem feltétlenül pozitív a beszélő ítélete a kifejezett tartalommal kapcsolatban, hanem inkább annak figyelemreméltó, meglepő voltát hangsúlyozza.

4 Az értékvesztésre és értékváltásra képes negatív szavak szótári reprezentációja

A fokozó értelem kérdését a lexikológia és a szemantika oldaláról megközelítő nyelvészek különböző megoldásokat javasoltak az általánosabb, tehát a nem grammatikai értelemben vett fokozásnak mint nyelvi jelenségnek a kezelésére (Székely 2007: 7). A moszkvai iskola képviselői a nem összehasonlító fokozás lexikográfiai eszközök keretében való leírására a lexikai függvényként elképzelt MAGN 'nagy, intenzív, nagyon...' paramétert vezették be (Apreszjan, Zsolkovszkij & Melcsuk 1973: 335–336). Székely (2007: 18) úgy véli, hogy „a fokozó lexémákként is aktualizálható szavak” túlnyomó többsége egy fő-, illetve alapjelentésnek is nevezhető lexikai jelentéssel rendelkezik, és a lexikai fokozás jelölésére való alkalmasságot sajátos szemának tekinti. Mindez magyarázatot adhat arra, hogy „egymással ellentétes jelentésű szavak (pl. *csodálatosan, rettenetesen*) miért válhatnak rokon értelműekké” (uo.).

Saját megközelítésünk a **lexikai pragmatika** elméleti keretét (Bibok 2014, 2017) alkalmazza, amely szerint a negatív, értékvesztésre képes szavaknál **alulspecifikált** szemantikai reprezentáció tételezhető fel. Azt állítjuk, hogy azok alapjelentéséhez, valamint fokozó funkciójához nem kell két külön lexikai tételt megadnunk, elegendő csupán annyi, hogy az adott lexéma szótári reprezentációjában szerepeltetjük az opcionális INTENZITÁS szemantikai komponenset – a formális szemantikai metanyelvben és a komponens fakultatív jellegének kifejezésére kerek zárójeleket alkalmazva: ([INTENZÍV x]). Amennyiben ez az INTENZITÁS komponens az aktuális kontextusnak megfelelően aktiválódik, mert a vizsgált elem fokozó szerepű, úgy létrejön az értékvesztés. Ha az adott lexéma nem fokozó értelemben jelenik meg, akkor az INTENZITÁS komponens, természetesen, nem aktiválódik, azaz – technikailag fogalmazva – nem törölődnek a fakultatív jelző kerek zárójelek. Következésképpen így értékvesztésre sem kerül sor.

Ez a megközelítési mód lehetőséget ad arra, hogy a negatív tartalmú szavaknak – a két eltérő használat lehetőségének **lexikai** meghatározottságától függően, amit különösen szemléletesen mutat a (13a–b) és a (13c–d) szembenállása – ugyanazt az alulspecifikált szemantikai reprezentációt tulajdonítsuk. Ennélfogva nem is kell külön-külön tételeket felvennünk a

lexikonban az egyes lexémák kétféle jelentése miatt. Ez alól az értékváltás kivételt képez, mert az ilyen, az értékelésükben egymással ellentétes jelentésekről csak önálló lexikai reprezentációk formájában lehet számot adni.

A 4. fejezet további részében – a szintagma alaptagjának szófaja szerint csoportosított fentebbi, 3. fejezetbeli áttekintésre támaszkodva – részletesen tárgyaljuk az értékvesztő és az értékváltó lexémák reprezentációjának kérdését. Amikor egy negatív tartalmú szó egy melléknévi, egy határozószoói vagy egy számnévi alaptagot módosít, akkor ezekben a szerkezetekben, amint láttuk, a módosító elem rendre fokozó szerepbe kerül. Ez igaznak bizonyult mind a toldalékos, mind a toldaléktalan határozósók esetében. Vö.:

- (18) a. **Rohadtul / Rohadt** gyors munkát végeztek.
 b. **Rohadtul / Rohadt** gyorsan haladtak a munkával.
 c. **Rohadtul / Rohadt** sok munkát el kellett végezniük.
- (19) a. **Eszméletlenül / Eszméletlen** jó munkát végeztek.
 b. **Eszméletlenül / Eszméletlen** jól haladtak a munkával.
 c. **Eszméletlenül / Eszméletlen** kevés munkát sikerült elvégezniük.

Az olvasóra hagyjuk további szavak (*brutálisan/brutális, durván/durva, irgalmatlanul/irgalmatlan, örülten/örült, rettentően/rettentő*) (18)-ba és (19)-be való behelyettesíthetőségének ellenőrzését. Mindezek alapján úgy látszik, hogy a melléknévi, határozószoói és számnévi alaptag mellett a negatív tartalmú szavak grammatikalizálódhatnak. Ugyanakkor az *aggasztóan/aggasztó, borzasztóan/borzasztó, ijesztően/ijesztő, félelmetesen/félelmetes, kegyetlenül/kegyetlen, riasztóan/riasztó, undorítóan/undorító* határozószavak nem vagy nem kizárólagosan járnak együtt értékvesztéssel, azaz a fokozó értelem megjelenésével, ahogy erre az (1) kapcsán, amelyet itt (20)-ként megismétlünk, rámutattunk.

- (20) a. **Riasztóan** gyorsan épülnek a házak a telepen.
 b. **Borzasztóan** gyorsan épülnek a házak a telepen.

Ezért az egyes lexémákat külön-külön figyelembe vevő lexikai pragmatika reprezentációs javaslatát adekvátabbnak tarthatjuk a grammatikalizációt feltételező megoldásnál. Eszerint amelyik szó alulspecifikált jelentésábrázolása fakultatív módon tartalmazza az INTENZITÁS komponens, az – melléknévi, határozószoói és számnévi alaptag esetén – fokozó értelmezéssel rendelkezik (vagy rendelkezhet).

Az ige melletti módosítókat illetően elmondtuk, hogy az ilyen típusú szerkezeteknek csupán egy részében értelmezhető a kérdéses szó értékvesztőként, amely számára az alulspecifikált reprezentáció megadható. Ilyen példák voltak a (12), valamint a (13a–b) – szemben a (13c–d)-vel. Az értékvesztést mutató megnyilatkozásokat most (21)-ként, valamint (22a–b)-ként újból láthatjuk.

- (21) Látszik, hogy a csapat **rettentően** törekszik a megújulásra, próbálnak minden területen maximálisan helytállni. [fl-hirek.csapata.hu]
- (22) a. a csapat **rettentő** törekszik a megújulásra
 b. a csapat **irgalmatlan** törekszik a megújulásra

Az (5)–(7)-beli példákat összevetve, a (6a–b) kapcsán viszont – amelyek itt mint (23a–b) olvashatók – értékváltásról beszéltünk.

- (23) a. Az Astralis-os időszak jól indult a fiatal zseninek, majd egy rövid hullámvölgy után most megint **eszméletlenül játszik**. [esport1.hu/news]
 b. **durván fut** rajta minden játék, akadozásmentesen lehet használni. [m.prohardver.hu]

Ami az értékváltó lexémák szótári ábrázolását illeti, nyilvánvaló, hogy az INTENZITÁS komponens vonatkozásában alulspecifikált reprezentáció nem lehet megfelelő, mert ezek nem fokozó értelműek. Mivel pedig – ahogy arra az *értékváltás* elnevezés maga utal – az eredetihez képest ellentétes értékelő tartalom jön létre, az ilyen lexémák esetében **két külön jelentést** kell feltételezni a lexikonban.

Míg a melléknévi, határozószói vagy számnévi alaptagú szerkezetekben rendre megfigyelhető az értékvesztés (az egyes lexémák értékvesztő sajátosságától függően), és az ige melletti módosítók egy része értékvesztést, másik része értékváltást mutat (azzal együtt, hogy vannak olyan módosítók is, amelyek megtart(hat)ják eredeti jelentésüket), addig a (14)–(16)-beli főnévi alaptagú szintagmákkal kapcsolatban megállapítottuk, hogy bennük egyáltalán nem fordulhat elő értékvesztés, hanem csak értékváltás, azaz a vizsgált elemekkel a beszélő a pozitív értékelését juttathatja kifejezésre. Álljon itt erre példaként a (24), amely nem más, mint a (16) megismételt változata!

- (24) a. **Durva buli** LESZ: 107 fellépő, középpontban a zenei élmény és a bensőséges hangulat, barátságos árakkal fűszerezve! [ezahir.hu]
 b. Azt is említettük, hogy hamarosan hazánkba is ellátogat a banda egy borítékolhatóan **brutális koncert** keretében. [rockstation.blog.hu]

Végül, értékváltásról lehet szó akkor is, amikor egy negatív tartalmú elem mint állítmány szerepel. Vö.: (25), amely a fentebbi (17)-tel azonos.

- (25) Nem az a **durva**, hogy ma betelefonáltam a humbákfalvi rádió kívánságműsorába, hogy kérjek egy fröccsöt, hanem hogy kaptam. [facebook.hu]

Mint ahogy már leszögeztük, értékváltás esetén két jelentésreprezentációval kell operálnunk, mert a két ellentétes jelentést nem írhatjuk fel egyetlen alulspecifikált ábrázolás segítségével.

5 Összegzés

A jelen tanulmányban a negatív, értékvesztésre és értékváltásra képes szavak szemantikai-pragmatikai problémájával foglalkoztunk. A szakirodalmi áttekintés után először számba vettük mindazokat a lehetséges szerkezet típusokat, amelyekben a negatív módosító elemek előfordulhatnak, és az Internet nyelvhasználatából származó példaanyag elemzésén keresztül megállapítottuk, hogy mely konstrukciókban lehetséges az értékvesztés és az értékváltás. Ezt követően pedig a kérdéses szavak szótári reprezentációjának lehetőségét vizsgáltuk. A lexikai pragmatika elméleti keretébe (Bibok 2014, 2017) illeszkedve, az **értékvesztő**, **fokozó** szerepű lexémák ábrázolására egy olyan alulspecifikált szemantikai reprezentációt javasoltunk, amely opcionálisan tartalmazza az INTENZITÁS komponensét. Ennek aktiválódása (vagy nem

aktiválódása) a megfelelő kontextus függvénye, ami egyúttal szoros korrelációt mutat azzal, hogy a módosító elem milyen szófajú alaptaghoz kapcsolódik. **Értékváltás** esetén viszont, amely szintén összefügg a szószerkezet alaptagjának szófaji hovatartozásával, a jelenség természetéből következően nincs lehetőség alulspecifikált reprezentáció alkalmazására. Az értékváltáskor megjelenő, az eredetivel – az értéket tekintve – ellentétes jelentés számára külön álló ábrázolást kell megadni.

Tanulmányunk zárásaként – a problémakör továbbgondolásának ösztönzése céljából – felvetjük azt a jövőben még megválaszolendő kérdést, hogy miért tágabb az értékvesztő szerep betöltésére alkalmas lexémák köre az értékváltásra képes szavak körénél. Szabó (2018: 65–66) vizsgálatai alapján ugyanis az előbbieket közül csak egy szűkebb csoport az, amelynek tagjai értékváltó funkcióban szintén állhatnak. Vö.:

- (26) a. (Az Astralis-os időszak jól indult a fiatal zseninek) **brutálisan / durván / eszméletlenül / irgalmatlanul / rettentően / rohadtul jól** gitározik.
b. (Az Astralis-os időszak jól indult a fiatal zseninek) **brutálisan / durván / eszméletlenül / *irgalmatlanul / *rettentően / *rohadtul gitározik.**

Irodalom

- Ágoston M. (1971): A *-n* toldalékú melléknevek alaki és szófaji megoszlása. In: *Tanulmányok. Újvidék: Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa*, 7–57.
- Andor J. (2003): Functional studies in the polarity and gradation of amplifier adjectives and adverbs in English. In: Andor, J., Horváth, J. & Nikolov, M. (eds.): *Studies in English Theoretical and Applied Linguistics*. Pécs: Lingua Franca Csoport, 43–59.
- Andor J. (2011): De durva ez a téma! – Megfigyelések a melléknévi polaritásváltásról. *Hungarológiai Évkönyv* 12, 33–42.
- Andor J. (2017): A lexikai fokozás polaritásváltásairól. In: Gecső T. & Szabó M. (szerk.): *Az ellentét nyelvi és nonverbális kifejezésének lehetőségei*. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, 11–17.
- Apreszjan J.D., Zsolkovszkij A.K. & Melcsuk I.A. (1973): A szókapcsolatok sokoldalú vizsgálatáról. In: Szépe Gy. (szerk.): *A nyelvtudomány ma*. Budapest: Gondolat, 327–342.
- Balogh P. (2009): Gender-markerek a nyelvben. *Wiener elektronische Beiträge des Instituts für Finno-Ugristik*, 1–7. <https://webfu.univie.ac.at/texte/3Balogh.pdf>. Letöltve: 2018.12.18.
- Bibok, K. (2014): Lexical semantics meets pragmatics. *Argumentum* 10, 221–231.
- Bibok K. (2017): *Szójelentéstan: a lexikai szemantikától a lexikai pragmatika felé*. Budapest: Loisir Könyvkiadó.
- Cseh M. (1998): Ragtalan határozóinkról. In: Sándor K. (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás: A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24.) előadásai*. Szeged: JGYF Kiadó, 31–43.
- Dér Cs. I. (2013): *Iszonyatosan/rettenetesen/örületesen jó!* A fokozószók grammatikalizációjáról. In: Gecső T. & Sárdi Cs. (szerk.): *Az interkulturális kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, 71–76.
- ÉKsz. = Pusztai F. (szerk.) (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolg. kiad. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi G. & Országh L. (szerk.) (1959–1962): *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Jing-Schmidt, Z. (2007): Negativity bias in language: A cognitive-affective model of emotive intensifiers. *Cognitive Linguistics* 18(3), 417–443.
- Kiefer F. (2005): Conversion in Hungarian. In: Piñón, C. & Siptár, P. (eds.): *Papers from the Düsseldorf Conference Approaches to Hungarian 9*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 189–203.
- Kiefer F. & Ladányi M. (2000): Morfoszintaktakailag semleges képzések. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 165–214.
- Kugler N. (2014): A nyelvi polaritás kifejezésének egy mintázata, avagy milyen a *félelmetesen jó*? *Magyar Nyelvőr* 138, 129–139.
- Lorenz, G. (2002): Really worthwhile or not really significant? A corpus-based approach to the delexicalization and grammaticalization of intensifiers in Modern English. In: Wischer, I. & Diewald, G. (eds.): *New Reflections on Grammaticalization*. (Typological Studies in Language 49.), 143–161.
- MMNy = Bencédy J., Fábián P., Rácz E. & Velcsov M.-né (1982): *A mai magyar nyelv*. 5. kiad. Budapest: Tankönyvkiadó.
- MMNyR = Tompa J. (szerk.) (1961–1962): *A mai magyar nyelv rendszere: Leíró nyelvten I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nemesi A.L. (1998): Társalgási divatkifejezések a benyomáskeltés szolgálatában. *Magyar Nyelvőr* 122, 24–35.
- Partington, A. (1993): Corpus evidence of language change: The case of the intensifier. In: Baker, M., Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.): *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins, 177–192.
- Shmelev, A. (2012): Cognitive and communicative sources of enantiosem. In: *Proceedings of the 10th World Congress of the International Association for Semiotic Studies*. Universidade da Coruña, 837–844.
- Szabó M.K. (2015): A polaritásváltás- és változás kezelési lehetőségei a szentimentelemzésben. In: Keresztes G. (szerk.): *Tavaszi Szél / Spring Wind III*. Eger–Budapest: Líceum Kiadó – Doktoranduszok Országos Szövetsége, 629–643.
- Szabó M.K. (2018): *A szentimentérték módosulásának a problémája a magyar nyelv szövegek szentimentelemzésében, különös tekintettel az értékvesztésre és az értékváltásra*. Doktori disszertáció. Szegedi Tudományegyetem.
- Szabó M.K., Nyíri Zs., Morvay G. & Lázár B. (2017): A szentimentérték módosulásának vizsgálata szemantikai-pragmatikai szempontból annotált korpuszon. In: Vincze V. (szerk.): *XIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, 251–262.
- Székely G. (2007): Egy sajátos nyelvi jelenség, a fokozás. (*Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 66.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Szabó Martina Katalin
Szegedi Tudományegyetem, Orosz Filológiai Tanszék
szabomartinakatalin@gmail.com

Bibok Károly
Szegedi Tudományegyetem, Orosz Filológiai Tanszék
kbibok@lit.u-szeged.hu